
БЕЛАРУСЫ І ГАБРЭІ ВА ЎСПАМІНАХ АНТОНА ШУКЕЛОЙЦЯ

Мне ўжо приходзілася пісаць (у сувязі з грубымі выказваннямі Сьвятланы Алексіевіч) пра закамуфляваную тэндэнцыю ў нямецкай гісторыі падраўняць Галакост і пашырыць адказнасьць за яго на ўсе нацыі, акупаваныя немцамі ў час Другой Сусьветнай вайны. Гэтым у прыватнасьці займаецца амэрыканка нямецкага паходжаньня дацэнт Каліфарнійскага ўнівэрсітэту Аніка Вальке. Ёй удалося падабраць факты на прыбалтыйскія краіны, Польшчу, Украіну і іншых. Але поўны правал адбыўся ў Беларусі. Фактаў не знайшлося. Тым больш, што дасьледчыца выявіла ў нямецкіх архівах данясенні нямецкага акупацыйнага камандаваньня ў Бэрлін аб тым, што спробы немцаў уцягнуць беларусаў у пацыфікацыю жыдоў праваліліся. Немцы не змаглі тут гэтага арганізаваць. Беларусы ня ўдзельнічалі ў гітлераўскай палітыцы Галакосту. Аніка Вальке тое вымушана была прызнаць, але надалей працягвае шукаць доказаў пад сваю канцэпцыю, якая загамавалася ў Беларусі.

Нядаўна на 102-м годзе жыцьця зышоў у іншы сьвет Антон Шукелойць. Успаміны і згадкі пра жыцьцё гэтага цікавага чалавека зноў наштурхнулі мяне на тэму беларуска-жыдоўскіх дачыненняў. Бадай што найлепш і найбольш дакладна яе апісаў Зьмітрок Бядуля -- наш выбітны пісьменьнік, габрэй і беларус у сваёй працы "Жыды на Беларусі" (Менск, 1918 г.). Дакладна так ацэньваў нашых літвакоў і Шукелойць, і адпаведна абгрунтоўваў свае дачыненні.

Мне падумалася, што цікава было б нагадаць некаторым людзям пра думкі і ўспаміны гэтага вядомага чалавека, які быў жывой беларускай гісторыяй XX-га стагоддзя.

На жаль, у мяне няма з сабой у Нью-Ёрку друкарскіх пакаў сваёй кніжкі "Гутаркі з Антонам Шукелойцем", якую я выдаваў у Варшаве, таму я адсканаваў выбраныя старонкі і падаю іх у паках ПДФ. Хто цікавіцца -- пачытае.

24 студзеня 2017 г.

Зянон ПАЗЬНЯК

ЛАЎКІ.

**ЭПІЗОД У ВІЛЕНСКІМ УНІВЭРСІТЭЦЕ
ПЕРАД ВАЙНОЙ**

Недзе ў 1937 годзе выбралі рэктарам ксяндза, такі **Вуйціцкі** з тэалягічнага факультэту. І ён вельмі ж быў варожы да беларусаў. Ён забараніў якраз апошні наш канцэрт хору Шырмы. Сказаў, што „вы можаце атрымаць залю Сьнядэцкіх на канцэрт у тым выпадку, калі вам дазволіць паліцыя”. Ну, зразумела, што паліцыя дазволіць у гэным часе ўжо не магла. І так наш апошні плянаваны канцэрт хору Шырмы не адбыўся.

З. Пазыняк: — Унівэрсітэт у Вільні меў тады сваю тэрытарыяльную і адміністрацыйную аўтаномію, ці не?

А. Шукелойць: — Унівэрсітэты ў Польшчы мелі аўтаномію тэрытарыяльную і адміністрацыйную. Але з ростам дыктатуры змяняліся і дачыненні да ўнівэрсітэтаў. Абмяжоўвалася аўтаномія ўнівэрсітэтаў. Беларусы на гэтым таксама пацярпелі. Быў загад, што ўнівэрсітэцкія арганізацыі могуць быць толькі тэрытарыяльнага характару. Гэта значыць арганізацыя толькі на гэтым унівэрсітэце. І дзеля гэтага тады Беларускае Студэнцкае Саюзнацтва, які быў сябрам Аб’яднаньня беларускіх студэнцкіх арганізацыяў у Празе (у Чэхіі), мусіў выступіць з гэтага аб’яднаньня.

Так што гэтыя правы паступова ліквідавалі. Але ўсё ж да самага канца йшчэ некаторыя правы заставаліся, і рэктары іх прытрымліваліся. Гэты ж ксе́ндз Вуйціцкі якраз быў супраць і не выконваў іх.

З. Пазыняк: — Таму ён, відаць, і прапаноўваў, каб зьвярталіся да паліцыі, хаця паліцыя не магла ўмешвацца ва ўнівэрсітэцкія справы?

А. Шукелойць: — Наагул, аб ксяндзы Вуйціцкім як рэктары ўнівэрсітэту палякі стараюцца не гаварыць, таму што ён якраз увёў асобныя лаўкі для габрэйскай моладзі на ўнівэрсітэце. Восенняй заўсёды ўзьнікалі між габрэямі і польскімі нацыяналістамі сваркі, якія адбіваліся на ходзе заняткаў на ўнівэрсітэце. Іншыя рэктары стараліся гэта нейкім спосабам лагодзіць. Быў такі з медыцыны рэктарам выбраны, які ў выніку гэтых сварак зрокся рэктарату. А Вуйціцкі гэты ўвёў асобныя лаўкі. І таму на ўнівэрсітэцкіх аўдыторыях габрэйская моладзь павінна была сядзець зь левага боку, на асобных лаўках.

Супраць гэтага рашуча выступілі Беларускі Студэнцкі Саюз і іншыя ўнівэрсітэцкія арганізацыі, сябры якіх дэманстравалі сядзілі разам з габрэямі ў адных лаўках.

У нас асаблівай рашучасьцю вызначыўся апошні старшыня Беларускага Студэнцкага Саюзу *Ўсевалад Караль* — студэнт медыцыны, які дэманстравалі заўсёды сядзеў у левыя лаўкі з габрэямі. Іх потым шавіністы цягалі за рукавы. Так што вельмі цікавыя выпадкі былі. Маўка Каралю адзін раз пытае: „Слухайце, хлопцы, скажэце мне, што гэта мой Воўка робя на ўнівэрсітэце, што прыходзя заўсёды з абдыртымі рукавамі?“

А ён такі таўставаты быў, дык яго як за рукі цягнуць, то ледзь ні сарвуць і рукавы.

З. Пазыняк: — А хто яго цягнуў?

А. Шукелойць: — Ну, гэтыя студэнты, палякі, якія шавіністы. Цягнулі яго зь мейсцаў жыдоўскіх, каб ён там не сядзеў між імі. Але ў нас, у Беларускага Студэнцкага Саюзу, сход быў. Адчыталі рэфэрват на гэтую тэму, і была пастанова, што беларусы маюць падтрымоўваць гэтых габрэяў на ўнівэрсітэце і сядзець у тых самых лаўкі.

Пра габрэяў

3. Пазыняк: — Цікава было даведацца па ходу нашай гаворкі пра сутнасць і канкрэтныя факты дачыненняў да габрэйскага насельніцтва ў міжваенны перыяд у Польшчы і потым, за часы гітлераўскай акупацыі на Беларусі. Тым больш, што бальшавіцкая і кагэбоўская прапаганда спецыяльна ўсё перакручвала. Добра было б вярнуцца да таго, пра што мы ўжо гаварылі раней і высветліць некаторыя малавядомыя аспекты больш падрабязна.

А. Шукелойць: — Тут я хачу тады спачатку ўспомніць пра нацыянальныя адносіны ў міжваеннай Польшчы. Нашыя палітычныя арганізацыі *Грамада* і *Хадэцыя* існавалі, так бы мовячы, ва ўмоўна дэмакратычнай Польшчы. У выбарах выступалі супольна ў блёку нацыянальных мяншынёў. І блёк нацыянальных мяншынёў праводзіў працу і выбары ў Сойм і выбары самаўраду. У Вільні, напрыклад, на выбарах ў Гарадзкую Радз у супольнай лісьце з габрэямі былі беларусы. Ад беларусаў быў там на

адным з пачатковых нумароў ведамы ў Вільні дзеяч доктар **Баляслаў Грабінскі**, хадэк.

Другое, аб чым трэба яшчэ гаварыць, гэта аб рыхтаванні габрэямі моладзі, якая ехала ў Палестыну, дзе выкуплялі для іх зямлю і арганізоўвалі кібуцы. У падрыхтоўцы гэтай моладзі прымалі ўдзел беларускія спецыялісты. (Я пра гэта ўжо адзначаў раней.) Трэцяе, аб чым я хацеў бы ўспомніць, што ў час той Польшчы на Віленскім ўніверсітэце габрэяў трактавалі гэтаксама дрэнна, як і беларусаў („нумэрус кляўзус“, „нумэрус нулюс“ і г.д.). Так што мы мелі аднолькавыя там тады „правы“.

Тое, што нацыяналістычная польская моладзь дамагалася асобных лавак для габрэйскай моладзі ва ўніверсітэцкіх аўдыторыях, выклікала бурныя сутычкі беларускіх і габрэйскіх студэнтаў з польскімі шавіністамі. Дайшло да таго, што ўніверсітэт на нейкі час быў зачынены. Так што ў гэтым часе ў нас вельмі такое блізкае ўзаемапаразуменьне было з габрэйскім насельніцтвам Вільні.

3. Пазыняк: — Чаму абмяжоўвалі некаторыя прадметы для беларусаў і габрэяў, напрыклад, медыцыну? Чаму баяліся, каб беларусы паступалі на медыцыну?

А. Шукелойць: — Медыцына дае незалежную прафэсію. Хаця ў гэтым часе ўжо таксама не давалі працы на Беларусі. І таму беларускія студэнты, скончыўшыя медыцыну (вось ведамыя нашы дзеячы: доктар **Мікола Шчорс**, які нават быў два гады старшынём Студэнцкага Саюзу і доктар **Вітаўт Тумаіш**), яны ў заходняй Беларусі працы не знайшлі, мусілі выехаць у Польшчу. Такое было становішча.

Ужо на эміграцыі, калі мы на гэту тэму гаварылі з Міколам Шчорсам (я зь ім заўсёды быў у вельмі добрых дачыненнях), ён мне казаў (калі я ўспомніў пра гэты „нумэрас кляўзус“): „Польскіх студэнтаў, якія хацелі на гвалт стацца лекарамі, але

Баляслаў Грабінскі (хадэцыя)

не паступілі ва ўніверсітэты ў Польшчы, дык іх прымалі вельмі лёгка на Віленскім універсітэце. І размяркоўвалі іх на Беларусь”.

3. Пазыняк: — Значыць, гэта была звычайная асімілятарская палітыка.

А. Шукелойць: — Так. Гэта тое, што было перад вайной.

Часы нямецкай акупацыі. Я гаварыў пры іншай нагодзе, што на першым тым нелегальным сходзе ў Менску, які адбыўся ў 1941-м годзе ў кабінэце Антона Адамовіча ў гарадзкой Управе, абмяркоўвалася таксама дачыненне да жыдоў. Было прынята, што пры ўсялякай магчымасці, дзе толькі можна, супроцьстаўляцца нямецкай палітыцы ў дачыненні да габрэяў і дапамагаць ім у здабыванні так званых „арыйскіх папераў”. І гэта было потым пры розных нагодах роблена. Атрымаўшы „арыйскія паперы”, чалавек меў магчымасць працаваць на розных пасадах, а часта — і захаваць сваё жыццё.

У час, скажам, калі старшынёй управы Менску быў прафэсар Іваноўскі, загадчыкам электразэнергіі быў інжэнэр-габрэй. Прафэсар Іваноўскі якраз паклікаў мяне, папрасіў, каб ягоную жонку прыняць на працу ў музей. Што я і зрабіў. Была яна вымаганы час, здзеца, паўгоду, ці што. А потым атрымала належныя арыйскія паперы і ўжо свабодна сабе жылі ў горадзе да канца акупацыі.

І так шмат-шмат нашых ведамых дзеячоў дапамагалі ў час нямецкай акупацыі жыдам. У прафэсара Іваноўскага, потым у ягоным фальварку на Лідчыне, у Лябёдцы, таксама перахоўвалі габрэяў. Тут у нас, у Нью-Ёрку, доктар Янка Станкевіч ужо перад смерцю атрымаў такі ліст падзякі ад ведамага жыдоўскага дзеяча, вельмі спрытнага, які ў час нямецкай акупацыі стварыў цэлую арганізацыю, падпарадкаваную ня Менску, але Вільні ці Рызе.

3. Пазыняк: — Адміністрацыі Остлянду, значыць.

А. Шукелойць: — Магчыма. І з гэтай арганізацыяй дзеяў на цэлую прастору. Арганізацыя мела нейкі характар такой прапагандовай службы.

3. Пазыняк: — Як прозвішча таго дзеяча?

А. Шукелойць: — Яго прозвішча было зьмененае, па-мойму, нешта, калі я не памыляюся, Заксаў. Шырэй аб ім ёсць ва ўспамінах судзіі Леаніда Галіка ў пераходнай частцы. Там ён успамінае, што колькі ні пытаў немцаў, дык ніхто не сказаў яму, што гэта за арганізацыя. Ніхто ня ведаў. Значыць, выглядае, што ён сам стварыў арганізацыю і зь ёй дзейнічаў. Быў у нямецкай уніформе, і сваіх людзей, супрацоўнікаў, таксама апрануў у нямецкія уніформы. Вельмі спрытны хлопец быў, вельмі спрытны. Раздаваў дазволы на праезд чыгункай, скажам. У час вайны даволі цяжка было дастаць дазвол. Магчыма, што недзе ў мяне захаваўся нават нейкі дакумант, выданы ім у паездку.

Апрача гэтага вялікую дапамогу арганізавалі для габрэйскіх дзяцей. У Менску было, нешта, тры групы, дзесяць ці дзесяць такіх „дзецімаў”. Старшынём гэтай цэлай сістэмы быў ведамы потым на эміграцыі дзеяч **Якуб Рэнцкі** (ужо не жыве, памёр у Канадзе). Ён быў загадчыкам гэтых дамоў. Заўсёды набіралася шмат габрэйскай дзетвары, якую бацькі высылалі на горад у розныя цэрквы, дзе іх потым падбіралі ў гэтыя дзіцячыя дамы. З гэтых дамоў потым дзяцей адпраўлялі на правінцыю, у розныя часткі Беларусі. Там лягчэй было з утрыманнем.

3. Пазыняк: — Куды іх адсылалі, у сем’і?

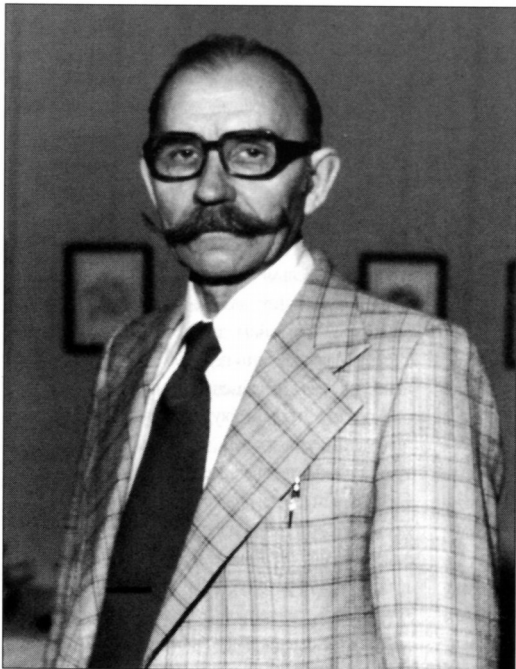
А. Шукелойць: — Адсылалі, так. Ад мяне, напрыклад, забірала заўсёды такая інспэктар у Вялейцы, інжэнэр **Ганна Сухая**. Яна іх адвозіла і там недзе распылівала, дзе, я ня ведаю. У кожным разе, гэтыя дзеці выходзілі ці перахоўваліся ў нашых беларускіх сем’ях.

З правінцыі прывозілі ў Менск розныя харчы (гэта па лініі Самапомачы), а зь Менску вывозілі габрэйскіх дзетак. Так што такім парадкам дапамагалі.

3. Пазыняк: — Ці ведалі пра гэта ва Ўправе? Хто гэтым кіраваў?

А. Шукелойць: — Іваноўскі ведаў і кіраваў таемна ад немцаў. У яго ў самога, я ўжо казаў, ў фальварку дзьве асобы габрэйскія перахоўваліся, і ва Ўправе габрэі працавалі.

3. Пазыняк: — Вацлаў Іваноўскі — вядомы беларускі дзеяч (пісаў пад псеўданімам **Вацюк Тройца**). Яшчэ да Першай Сусьветнай вайны

А. Шукелойць, 1970-я гг.

ўдзельнічаў у беларускім культурніцкім руху. Якое ягонае паходжаньне?

А.Шукелойць: — Іваноўскі, гэта быў стары наш дзеяч. Гэта шляхціц сярэдняга ўзроўню, зь Лідчыны, іхны маёнтак Лябёдка. Іх трох братоў было. Кожны зь іх выбраў іншую нацыянальнасьць. Старэйшы стаў палякам, сярэдні Вацлаў — беларусам, а малодшы, Тадэй, стаўся літоўцам.

Наш, той беларус Іваноўскі, яшчэ як студэнт Палітэхнічнага інстытуту ў Пецярбургу быў адным з тых, што арганізоўвалі першыя беларускія арганізацыі. Менавіта: Беларскую Рэвалюцыйную Грамаду, а потым — Беларскую Сацыялістычную Грамаду (БСГ).

Найбольшая ягоная заслуга — гэта арганізацыя перашага беларускага выдавецтва ў Пецярбургу — „**Загляне сонца і ў наша ваконца**”, якога Іваноўскі быў старшыня.

Шмат якія маткі габрэйкі, што мелі магчымасьць выйсьці з горада, аддавалі сваіх дзяцей суседкам, казалі: „Вось ты забяры маё

дзіцё, можа табе ўдасца перахаваць яго.” Так што былі і гэтакія дзеці.

Некаторыя, якія ведалі, што яны габрэі, то, відаць, пасля вайны вярнуліся да сваіх, а некаторыя так і засталіся.

Зразумела, што, з габрэйскага пункту гледжаньня, гэта можна было па-рознаму тлумачыць, бо ж гэтыя дзеці маглі ўжо і не вярнуцца да габрэйства, але з пункту гледжаньня гуманнасьці, тое, што выконвалі тады нашыя людзі, гэта была вялікая ахвярнасьць. За гэта маглі налажыць галавой. Немцы, калі б даведаліся, — не цырымоніліся б.

Тое, што нам там закіды робяць, то закіды гэтыя не габрэйскага паходжаньня, а маскоўскага. Гэта старая традыцыя ў іх, каб падняць антысэмізм на Беларусі. Нават калі глядзець у гістарычным аспэкте, то заўсёды Масква нешта прыдумвала такое. Быў некалі выдуман нават адзін сьвяты такі, што „убіенны жыдамі”, казалі.

Наш прыезд у Амэрыку ня выклікаў ніякай варожасьці з боку габрэйскага насельніцтва. Наадварот — прыхільнасьць. І ведамы габрэйскі дзеяч у нью-ёркскіх колах **доктар Ліхтэн** (прафэсар нью-ёркскага ўнівэрсітэту) першы прышоў да нас і сказаў, што ён гатовы зрабіць рэфэрат і расказаць там аб стаўленьні габрэяў да беларусаў з увагі на тое, што ў час вайны мы ўсе паводзілі сябе на шмат лепшым узроўні, чым іншыя народы, акупаваныя нямецкай нацыстоўскай арміяй. Ён потым вельмі шмат нам дапамагаў. Ён падпісаў, дарчы, хартыю Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва, у дужа блізкіх дачыненнях з Тумашам быў, са мною таксама. Ён заўсёды нас запрашаў на розныя габрэйскія імпрэзы, на банкеты ведамых тут дапамаговых габрэйскіх арганізацыяў. Я асабіста быў на банкете ў Міноры (дапамаговая арганізацыя). Разам з Тумашам былі таксама на розных мітынгх, выбарах і іншых габрэйскіх мерапрыемствах.

Доктар Ліхтэн потым выехаў у Эўропу і там апошняе, што я ведаю (мне расказваў біскуп Чэслаў Сіповіч), Ліхтэн прадстаўляў Ізраіль пры Ватыкане. Тады яшчэ дыпламатычных дачыненняў не было, але Ізраіль меў там наглядальніка.

Другой асобай, што выканаў вялікую ролю для нас, — гэта сэнатар ад Нью-Ёрку *Якуб (Джэкаб) Джэвіц*. Ён заўсёды арганізоўваў з нагоды 25 Сакавіка малітву ў Сэнаце. На адчыненне паседжання Сэнату заўсёды ехала дэлегацыя зь Нью-Ёрку з уладкаам Васілём — архіепіскапам Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай царквы. Уладка Васіль адчыняў малітвай паседжаньне Сэнату. Даслоўна 25 Сакавіка альбо (калі не выпадала 25 сакавіка) — у нейкі дзень, блізкі да 25-га. Малітвы Уладыкі Васіля і прамовы Джэвіца надрукаваныя ў справздачах Кангрэсу ЗША.

Зь дзеячоў нашага гораду вельмі прыхільна ставіўся *Кач* (з паходжання нават па бацькох — беларускага). Ён Кох пішадца, але па-ангельску чытаецца Кач. Ён яшчэ жыве, такі жыццярэдасны. Ён заўсёды з нагоды 25 Сакавіка выдаваў праклямацыю ад горада і бываў на нашым сьвятакаваньні.

3. Пазьняк: — Якое становішча ён займаў?

А. Шукелойць: — Ён быў маёрам (мэрам) гораду Нью-Ёрку. Ён вельмі вясёлы чалавек. Ён і цяпер яшчэ выступае часта.

Тады суды ішлі паміж штатам Нью-Ёрк і Нью-Джэрзі за тую выпу, дзе стаіць статуя Свабоды.

3. Пазьняк: — Так, 50 гадоў судзіліся.

А. Шукелойць: — Здаецца, і цяпер яшчэ суды ідуць. Але быў такі мамэнт за часоў Кача, што Нью-Ёрк выйграў. Ён тады журналістам сказаў, што суд выйграў, і гэтая статуя Свабоды як стаяла задам да Нью-Джэрзі, так і будзе стаяць.

Цяпер, дарэчы, на мэра гораду ішоў наш прыяцель *Грын*. Ён таксама ў нас на сьвятакаваньні 25 Сакавіка бываў. Гэта багатая

(выкладрука)

Станіслаў Станкевіч. 1938 г.

габрэйская сям'я, да іх належаць вялікія крэмы прадуктовага характару.

Тады, калі ён быў у Кангрэсе, у нас склаліся добрыя дачыненні. Потым ён выбыў, і з таго часу кантактаў няма.

Гэтыя дачыненні беларускай эміграцыі і габрэйскіх дзеячоў у Амэрыцы ці амэрыканскіх палітычных дзеячоў габрэйскага паходжання так неяк сталі непакінь Маскву. І расейцы пачалі рабіць захады супраць дзеячоў беларускай эміграцыі, супраць прафэсара Адамовіча, доктара Станіслава Станкевіча. Гэта дзьве асноўныя асобы ў час халоднай вайны ў змаганьні з бальшавіцтвам па лініі Інстытуту вывучэньня СССР. Там старшынёй былаў пераважна доктар Станіслаў Станкевіч. Заўсёды на зьезды Інстытуту ў Эўропу езьдзіў Адамовіч.

Мела значэньне таксама радыё, здабытае ў час халоднай вайны, яно было адраджэньскім. Апрача гэтага — дачыненні беларускай эміграцыі з палітычным Вашынгтонам.

Усё гэта выклікала ў Маскве такую злосьць, і

пачалі востра выступаць супраць беларускай эміграцыі, даказваючы, што цэлы шэраг нашых дзеячоў актыўна супрацоўнічаў зь немцамі. Пачалася пісаніна. Былі спэцыяльна нанятыя людзі, якія прыязджалі ў Нью-Ёрк і ваколіцы, у беларускія калёніі эміграцыі. Вялі гутаркі на тэмы сучаснай гісторыі, удаючы, што яны гісторыкі. З'явіўся такі „вучоны” юрыст, наняты балышавікамі, Лофтус, які цэлую кніжку на гэтую тэму напісаў. Кніжка шырока тут разыходзілася ў Амэрыцы, таксама ў Эўропе. На кніжку паклікалася потым балышавіцкая прапаганда. І так яшчэ мацней білі па эміграцыі.

З. Пазыняк: — Але кніжку Лофтуса ў вучоным сьвеце ніхто сур'ёзна не ўспрымае, бо разабраліся, што гэта фальсіфікацыя. На яе ніхто не спасылалася. Хіба што самыя адсталыя прапагандысты.

А. Шукелойць: — Так. Але ж антыбеларуская прапаганда йдзе, а ў Беларусі нават сёння. Выдумваюць неіснуючы антысемітызм там, дзе наадварот, беларусы ратавалі людзей.

Супраць кніжкі гэтых гісторыкаў, што былі нанятыя Масквой, быў цэлы шэраг паважных артыкулаў. Пісалі доктар Тумаш, Адамовіч, Станкевіч, Запруднік — гэта дзеячы таго Інстытуту вывучэння СССР, цэнтраля яго была ў Мюнхэне, і там выдавалася спэцыяльна мноства артыкулаў. Мне здаецца, наш аддзел у гэтым Інстытуце выдаў ці ня 10 зборнікаў. Зборнікі перакладаліся на ангельскую мову.

Савецкая прапаганда зрабіла свой адмоўны ўплыў найбольш ў СССР. Тут жа яна ня дзейнічала. Я ўжо казаў пра доктара Ліхтэна, а ён жа быў дырэктарам „Антыдыфэмэйшан ліг” (арганізацыя, якая мае заданьне выкрываць і змагацца з антысэмізмам). Доктар Ліхтэн выявіў ахвоту спаткацца зь беларускай эміграцыяй, зрабіць даклад, дзеля таго што ён яшчэ ў час нямецкай акупацыі спецыяльна вывучаў пытаньне акупацыі на Беларусі і напісаў нават на гэту тэму дасьледчыцкую працу. Так што ёсьць ягоная праца ў ангельскай мове аб становішчы на Беларусі ў час нямецкай акупацыі. Праца выйшла раней, чым у 50-х гадах. Бо ў 50-х гадах мы прыехалі. Я меў яе асобным выданьнем.

Далей ён з намі актыўна супрацоўнічаў. Шмат дапамагаў. Ён быў адным з тых, хто пры дапамозе іншага прыхільца-габрэя, які працаваў у бібліятэцы заступнікам загадчыка славістычнага аддзелу (Бэрнштайн), дапамог арганізаваць першую нашу вялікую выстаўку ў Публічнай бібліятэцы на 5-й эвэню і 42-й вуліцы. Былі мы таксама на ўнівэрсітэце, які тут маюць габрэі, на выпуску вучоных-дактароў і на цэлым шэрагу іншых габрэйскіх мерапрыемстваў.

Словам, доктар Ліхтэн уводзіў нас у амэрыканскае жыцьцё. Адною з такіх цікавых малаведаемых акцыяў дзеля ўдзелу ў халоднай вайне была сустрэча беларускай і габрэйскай інтэлігенцыі ў спадарства Русакоў у Брукліне. Там тады ад імя арганізацыі, якая мела прыняць актыўны ўдзел у халоднай вайне, з намі сустрэўся такі фон Левін (Леван чытаецца, Левін пішацца). Пасьля гэтага цэлая група нашай інтэлігенцыі з Адамовічам, Станкевічам, тады тут быў яшчэ прафэсар Дарашэвіч, прыняла ўдзел у арганізацыі Навуковага Інстытуту вывучэньня СССР у Нямецчыне і радыё „Свабода”. Так што мы цэлы час мелі добрыя дачыненні з габрэямі ў нашай палітычнай дзейнасьці супраць бальшавіцкіх акупантаў.

З. Пазыняк: — Гэта адказ на нашыя добрыя адносіны?

А. Шуклойць: — Правільней сказаць, што гэта вынік беларуска-габрэйскіх добрых адносінаў, якія існавалі здаўна.